

Józef Kość
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, Lublin

Kwantyfikacja skarbowa w strukturze tekstu urzędowego z XVII wieku

Istotą deskrypcji urzędowej w sferze konceptualnej i pragmatycznej jest dyrektywność, bezosobowość, standardowość i precyzyjność, co w samym tekście urzędowym znajduje wyraz w eksponentach organizujących styl urzędowy i jego strukturę kompozycyjną.

Urzędowa precyzyjność znajduje w planie tekstowym różnorakie realizacje, np. w stosowaniu terminologii, w definicjach tychże terminów, w jednoznaczności leksykalnej, w formułach odsyłających do innych aktów prawnych, w określeniach temporalnych czy w wyliczeniach funkcjonujących jako zasada organizacji tekstu (Wojtak 1993: 153-154; Malinowska 1999: 82-83; Choduń 2010: 11).

EkspONENTEM tekstowym precyzyjności jest ujęcie kwantytatywne, które przedstawia we właściwy sobie sposób materię, która stanowi przedmiot wypowiedzi urzędowej. Istotą kwantyfikacji stosowanej w praktyce jest – jak pisze Jerzy Biniewicz – to, „iż określona struktura matematyczna, będąc narzędziem kreowania abstrakcyjnego modelu świata, jest niezwykle efektywnym instrumentem opisanego rzeczywistości materialnej [...], bowiem abstrakcja jest w sposób naturalny ściśle powiązana z praktycznym doświadczaniem rzeczywistości materialnej, czyli że właściwości abstrakcyjnych obiektów matematycznych są jednocześnie właściwościami przedmiotów materialnych” (Biniewicz 2013: 177).

Sformalizowany kod matematyczny, którego składnikiem są przedstawienia liczbowe, stanowi wraz z językiem naturalnym istotne i zarazem uniwersalne narzędzie przekazu w praktyce gospodarczej, a w poczynaniach skarbowych służy precyzyjnemu wyrażaniu zobowiązań podatkowych wobec instytucji skarbowych tych, którzy uzyskują dochody. Do ustalenia owych zobowiązań stosowane są elementarne działania algebraiczne dodawania, odejmowania, mnożenia i dzielenia, nakierowane na ocenę ilościową rezultatu finansowego, podlegającego fiskalizacji.

W wyliczaniu zobowiązań podatkowych od uzyskanego dochodu stosowane jest, zarówno historycznie, jak i współcześnie, działanie dodawania, w wyniku którego uzyskane odrębne sumy przychodów i kosztów wprowadzane są z kolei do działania odejmowania, w którym odjemną staje się wykazany przychód podatnika, odjemnikiem koszt uzyskania tego przychodu, a różnicą dochód,

od którego naliczany jest, często progresywnie, w określonej skali procentowej i wysokości kwotowej podatek dochodowy.

Procedura skarbowa wyrażona matematycznie staje się matrycą tekstotwórczą dla dokumentacji finansowo-skarbowej, delimitując ją na sekwencje strukturalne w skali makro. Relację i usytuowanie segmentów tekstowych w tej dokumentacji można śledzić już w staropolskich (tzn. historycznojęzykowych) tekstach urzędowych, do których należą operaty lustracyjne z XVII wieku.

W drugiej połowie XVI wieku sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej podjął ustawową decyzję o lustracji dóbr królewskich, której celem była ewidencja i oszacowanie dochodów z królewszczyzn, które podlegały opodatkowaniu należnemu skarbowi Rzeczypospolitej. Następstwem tej decyzji była uchwała sejmu z roku 1659 zarządzająca zlustrowanie województwa ruskiego, w skład którego wchodziły w XVII wieku cztery sąsiadujące ze sobą ziemie, tj. przemyska, sanocka, lwowska i halicka, oraz piąta, chełmska, którą oddzielało od tych czterech ziem województwo bełskie.

Lustracja ziemi lwowskiej została rozpoczęta w 1661 roku, a zakończona w 1662 roku. Dokumentem z przeprowadzonego przez lustratorów postępowania urzędowego jest zachowany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w zespolach Metryki Koronnej i Skarbu Koronnego rękopiśmienny operat lustracyjny ziemi lwowskiej (Arlamowscy 1974)¹, uwzględniający jej podział na starostwa. W poszczególnych starostwach zostały opisane i zinwentaryzowane miasta i wsie z wyszczególnieniem zamków, fortec, domostw, rynków, lasów, młynów, karczem, stawów, żup solnych, gorzelni i innych urządzeń gospodarczych.

Centralne miejsce w operacie lustracyjnym ziemi lwowskiej zajmują zatem inwentarze, które przedstawiają funkcjonowanie królewszczyzn od strony finansowo-skarbowej, uwzględniając przychody, koszty i dochody posesorów królewszczyzn, którzy na podstawie sporządzonych przez lustratorów spisów inwentarzowych składników majątkowych danej posesji i wyliczeń pieniężnych ich wartości, byli zobligowani do odprowadzania podatku kwarcianego należnego skarbowi koronnemu.

Głównym źródłem informacji majątkowo-finansowej zamieszczanej przez lustratorów w inwentarzach były wywiady z miejscowymi posesorami i ich przedstawicielami, gdyż uchwała sejmu z lat 1563/1564 zobowiązywała starostów i tenutariuszy, aby „podali ku posłuszeństwu [lustratorom] pisarze, wójtzy, włodarze i inne sługi i kmiecie, aby rewizorowie inwentarze poczynić mogli” (Arlamowski, Kaput 1970: XXVIII). Zeznania i wyjaśnienia były składane przed komisją lustracyjną pod przysięgą, co obligowało zeznających do prawdomówności. Oprócz wywiadów stosowano jeszcze autopsję zwłaszcza wówczas, „gdy

---

¹ Operat ten został opracowany i wydany przez Emilię i Kazimierza Arlamowskich pt. *Lustracja województwa ruskiego 1661-1665*, cz. 2. *Ziemia lwowska*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974. Z tego źródła pochodzą wszystkie przytoczenia materiałowe podawane w tekście artykułu, z zachowaniem pisowni tam stosowanej i lokalizacji na stronach.

przedmiot badań nie leżał zbyt daleko od miejsca chwilowego pobytu lustratorów” (Arlamowski, Kaput 1970: XXVIII). Lustratorzy przywoływali także, poza wymienionymi źródłami informacji, przedkładane im dokumenty inwentarzowe z poprzednio przeprowadzonych postępowań rewizyjnych.

Kwantyfikacja w siedemnastowiecznej deskrypcji urzędowej ziemi lwowskiej, jako eksponent tekstowy precyzyjności wypowiedzi, ma przede wszystkim służyć wyliczeniu podatku kwarcianego należnego skarbowi królewskiemu z tytułu dzierżawionej przez posesora królewskiej.

W lustracji ziemi lwowskiej ujęcie kwantytatywne determinuje strukturę tekstową inwentarzy, którą wypełniają sekwencje tekstowe wraz z odpowiednimi pozycjami obrachunkowymi, co wyraża się w generalnej prezentacji królewskiej w schemacie obrachunkowym stosowanym powszechnie dla celów skarbowych, ukazującym w kolejności: **źródło przychodu, przychód, koszty uzyskania przychodu i dochód do opodatkowania** daniną kwarcianą. W przypadku nieponoszenia przez dzierżawcę kosztów uzyskania przychodu, przychód ów traktowany był jako dochód do opodatkowania. Przy czym określenie przychodu, będącego podstawą wszelkich późniejszych wyliczeń, opiera się zawsze na wskazaniu jego odrębnych źródeł.

W operacie lustracyjnym ziemi lwowskiej jako źródła przychodu w szerokim rozumieniu wskazywano: **miasta i wsie z folwarkami wraz ze znajdującymi się tam składnikami gospodarczymi**, które należały do dóbr królewskich.

Miasta królewskie, które były siedzibą starosty sprawującego władzę w imieniu króla, prezentowano jako **źródło przychodu** zgodnie z ich strukturą gospodarczo-finansową.

Takie prezentacje zawierały generalizujące oznaczenie, wyrażone miarą powierzchni i liczebnością zabudowań, obszaru ośrodka miejskiego, np.:

Miasto Mikołajow. Zasiadło to miasto na czwierciach łanowych 140. Teraz osiadłych, które zasiewają, 60. A czwierci 70 pusto leżą [29];

To miasto Sczerzec iuxta privilegia et posteriori decreta tum et commissiones ma pod sobą łanów 106, oprócz wójtowskich i plebańskich [105];

Przedmieście Wielkie Jaworowskie zamyka w sobie łanów 25¼ [...]. Podług lustacyjej a. 1627 było osiadłych czwierci 197 [129];

Miasto Gliniany [...] na łanach 100 zasiadło. Z których 6 łanów wójtowi i 6 ogrodów należą; na kościół dwa łany z dwoma ogrodami, 2 łany na wygoń [152];

Miasteczko Dobrotwor [...]. Osiedłość miasteczka. W tym miasteczku bywało domów osiadłych 250. Teraz nimaż tylko 15 osiadłych [167-168];

Miasto Grodek [...]. Osiedłość miasta. W tym mieście przed wojną domów było w rynku 78, a teraz tylko 22. W ulicach różnych domów było 82, a teraz tylko 10. W parkanach było placów 44, a teraz tylko 17 [184-187].

W starostwach grodowych inwentaryzacji kwantytatywnej podlegały zamki z fortecami i otaczające je budowle, co wyrażało się zwłaszcza w liczbowym zestawianiu ich części zewnętrznych (murów obronnych, bram), wewnętrznych (komnat zamkowych) i uzbrojenia, np.:

Zamek lwowski Górny. Ten zamek circumcirca dokoła murem jednym otoczony, a z czwartej strony dwoma murami. Bram do niego murowanych 3. Od miasta muru sztuka wypadła. Na bramie jednej izba murowana z alkierzem, przy drugiej bramie budki tylko żołdackie, na trzeciej bramie izb kilka murowanych [...]. W czwartej części zamku wieża murowana. Zamek lwowski Dolny w mieście. W tym zamku jest budynków i gmachów niemało, ale wszystkie potrzebują reparacji [...]; do tego izdeb i pokojów jest kilkanaście i sądowa izba wielka, druga nazywająca się królewską [3];

Starostwo Żydaczewskie [...]. Zamek na górze za miastem. Koło tego zamku wał, na wale parkan miejscami stoi i guntami pobity, a w zamku wewnątrz 2 izbie nowo zbudowane, a 2 stare [...]. Naokoło zamku baszt 4. Moździerz w zamku tym jest równy i hakownic 8 [74];

Zamek jaworowski oraz i z fortecą. [...]. Armaty, która jest własna JMP chorążego koronnego, a nie do starostwa należąca, dział spiżowych 4, śmigownic spiżowych 4, dział dwie żelaznych, śmigownic żelaznych 4, hakownic z zamkami 4 i organki [126];

Zamek kamionecki [...]. Wpółród budynek niestary r. 1658 postawiony, w którym budynku zawiera się sień wielka ze dwojgi drzwiami dobrze opatrzonemi. [...]. Naprzeciwko jest izba stołowa porządna, z piecem białem, w którym kafle z orłami upstrzone; okien w niej wielkich 5 i dobrych, posadzka dobra. Pobok jest kownat 2, ze drzwiami porządnymi i oknami [164-165].

Kategoria liczby pojedynczej i mnogiej użytych rzeczowników jest tu także oczywistym wyznacznikiem oceny ilościowej, np.:

Sklepy murowane i studnia drewniana [...]. Pobok zamku stajnie świeżo restaurowane [3];

Pobok tej izby kownata takaz, jako i izba z piecem, oknami porządnymi i posadzką [164].

Pierwsza pozycja obrachunkowa, czyli **przychód miejski**, wyliczana jest w inwentarzach procentowych według uszczegółowionych źródeł przychodu w takich jednostkach monetarnych, jak floreny, grosze i denary.

Przychody miejskie kategoryzowano w tychże inwentarzach wedle ich źródeł następująco²:

² Obciążenia mieszczan z miast królewskich przedstawia Krystyna Wróbel-Lipowa w studium pt. *Kultura materialna miast królewskich województwa bełskiego w XVIII w. Dubienka, Grabowiec, Horodło, Tyszowce* (Wróbel-Lipowa 1986).

handel:

Z bogatych kramów ... 46/2/9 [4];

Kupcy alias kramarze bogaci [...], a jest ich 40, płacą czynszu do zamku na każdy kwartał po fl. 11 gr 15/12, do roku facit fl. 46/2/12 [12];

sukiennictwo:

Sukiennicy miejscy dają na rok do zamku 40/0/0 [3];

kuśnierstwo:

Kuśnierze partacze, w rok fl. 16 [4];

rzeźnictwo:

Rzeźnicy miejscy z jatek ormiańskich 24/0/0, Rzeźników w tym miasteczku było przed wojną 5. Teraz tylko 1, który kamień łożu topionego z jatki dawać powinien, kładzie się per fl. 2...2/0 [25];

szewstwo:

Szewcy z jatek królewskich miejskich 10/2/0, Szewcy partacze, w rok fl. 16 [4];

Szewcy z jatek per gr 12, faciebat fl. 6/12. Teraz z jatek 24 per gr 12, facit 9/18 [129];

młynarstwo:

Ze młyna Halickiego... fl. 200/0/0, Ze młyna krakowskiego... fl. 200/0/0 [4];

piekarstwo:

Piekarze partacze, w rok fl. 16, Żydzi ze młyna piekarskiego bez defalki, która pod czas być musi ex defectu aquae 100/0/0 [3-4];

Piekarzów było 1. Czynszu dawali per gr 6 [106];

kowalstwo:

Kowale –podług tejże lustracyjnej 10- dawali fl. 4/12. Teraz tylko 4/per gr 12, facit 1/18 [129];

uprawa roli:

Ciż mieszczenie z każdej utrynie pola, które trzymają, dają per gr 10. Tego roku z utryni 340 per 0/10 facit fl. 113/10 [86];

Żydzi gospodarze – 23 dawali fl. 58/8. Teraz gospodarzów 5 per fl., facit 30/0 [129];

Z ról miejskich z ćwierci 24 per fl. 1/8, faciebat fl. 30/12. Teraz płacą tylko z ćwierci 15½ per fl. 1/8, facit 19/19 [129];

jarmarki:

Jarmarki uczynią na rok fl. 250/0/0 [4];

myto:

Myto uczyni do roku fl. 350/0/0 [4];

opłaty czynszowe:

*Z domów na Przedmieściu Zamkowym przychodziłoby **czyńszu** citra vel ultra, iuxta lustrationem a. 1616, fl. 170/16 [3-4];*

Z którego domu płaci wedle lustracyjnej a. 1616 każdego roku na zamek po gr 0/24 [15];

Z każdego zasię domu ulicznego per gr 3 iuxta privilegium, przychodzi z domów 181 [29];

Mieszczanie żydaczewscy powinności żadnej nie odprawują oprócz tego, że po 3 gr z każdego domu dają; uczyni to na rok fl. 32/0 [76];

propinacja:

Za miary słodowe, piwne i gorzałczane, na każdy rok w piątek po Przewodniej Niedzieli, iuxta privilegium dają do dworu... 300/0 [30];

Od garca każdego gorzałczanego po zł 1 [60].

Po stronie przychodowej miast są wykazywane także pozycje prowentowe, w których przychód jest wyliczany tylko jako należność potencjalna, z różnych, ale uzasadnionych powodów, nie pomnażająca aktualnie budżetu miejskiego, np.:

Kuśnierze partacze, w rok fl. 16. Ale się ci wszyscy nie kładą w prowent jako vagabundae personae, po dworach szlacheckich i duchownych mieszkający, gdyż z nich niepewny doroczny dochód, Żydzi szablowego fl. 17 i ten jako niepewny i niesłuszny prowent nie kładzie się w kwartę, Stroźnego in simili plus minus fl. 40, ale to się w prowent nie kładzie, bo się bez stróża zamek nie obydzie [4];

Kiedy się żer zrodzi, mieszczanie i przedmieszczanie powinni dawać od każdej świnię po gr 2, a od pułświnka po groszu; teraz się nie zrodził [30];

Szewców iuxta lustrationem a. 1616 et 1627 było 10. Każdy z nich dawał per gr 12. Wytrąciwszy szósty grosz na wójta, czyniło fl. 2. Teraz żadnego mniemasz [106].

Sumaryczne zestawienie przychodów miejskich zamyka się w powtarzalnej formule tekstowej, np.:

Summa prowentu z miasta Lwowa do zamku należącego facit fl. 2423/4/9 [6];

Summa prowentu z tego miasteczka facit fl. 42 [26];

Summa prowentu z miasta Mikołajowa do zamku należącego fl. 394/1 [30];

Summa prowentu z miasta i przedmieścia obojga na rok facit fl. 508/28/9 [130].

Wsie, które były kolejnym źródłem przychodu, ukazywano jako grunty o określonym położeniu i powierzchni, zasiedlone przez ustaloną liczbę poddańców, np.:

Wieś Miklaszow. [...] Ta wieś zasiadła na łanach 17½. Poddanych przed wojną w niej bywało 34, teraz ich 8. Siedzą na dworzyszczach 8 [17];

Wieś Zuchorzycze. [...] Ta wieś zasiadła na łanach 2½. Poddanych w niej osiadłych 3, każdy z nich na pułanku siedzi [19];

Wieś Wodniki i Plichno grunt pusty. [...] Ta wieś z dawna na łanach 7½ zasiadła. Poddanych iuxta lustrationem a. 1616 osiadłych w tej wsi było 23. Teraz osiadłych, którzy na czwerciach siedzą, jest 7 [21];

Wieś Błotnia. [...] Zasiadła na łanach 3½, w których czwartyn, które niwkami zowią, jest 24. Osiadłych czwartyn jest 11. Popowska jedna wolna, druga Borakowskiego także wolna. Pustych jest 11 [22];

Wieś Prusy z folwarkiem. [...] Ta wieś ode Lwowa mil 2 leży, od starostwa lwowskiego oderwana, na pułankach 15 z dawna osiadła, na których kmieci pociągłych bywało 15, a teraz tylko 12. Na ćwierci ładu każdy z nich siedzi, przychodniowych 7, a ojcyców 5 [41-42];

Wieś Nowe Sioło. [...] Ta wieś do starostwa lwowskiego przedtym należała, od lat 17 jako od tego starostwa jest oderwana. Na łanach 5 z dawna zasiadła, na których przed wojną kozacką poddanych bywało 20. A teraz osiadłych tylko 8, z których 2 na pułankach siedzą, a 6 na ćwierciach łąnowych [43];

Wieś Jemielna. [...] W tej wsi było łąnów 3. Ale poddani sprawę dali, iż pół łąnu od tej wsi odjął nieboszczyk JMP wojewoda poznański do wsi Zernisk [211].

Kwantytatywna charakterystyka wsi jako źródła przychodu przedstawiana była, jak na to wskazują przytoczone przykłady, w relacji temporalnej do wcześniejszych spisów lustracyjnych, co pozwalało obserwować ewolucję dochodów skarbu królewskiego, tj. ich deprecjację spowodowaną ówczesnymi kataklizmami wojennymi.

Zabudowania dworskie jako składnik majątkowy posesora dóbr wiejskich były także przedmiotem szczegółowego spisu lustracyjnego (por. Kamińska 1989: 136), np.:

Dwór w Drohowiczu. Pierwszy budynek, w którym izba stołowa i pokojów 5 z piecami nowemi i kominami murowanymi. Drugi budynek gospodarski z izbą i izdebką i dwiema piecami, kuchnią z izbą i z alkierzem, spiżarnią [30];

Dworek jest w tej wsi, który terażniejszy p. dzierżawca budować począł. W tym dworku izdeb 3, sień, sklepy 2 murowane [120];

Dwór na wójtostwie. Izba wielka na łokci 14 wzdłuż i wszerz, budowana z drzewa, okien w niej 4 w ołów, szkła weneckiego. Z tej izby komora z oknem wielkim weneckim, z tej komory alkierz budowany z drzewa z oknem wielkim weneckim w ołów. Naprzeciwko tej izby piekarnia z komorą, okien 4 w drzewo [144].

Przychody posesorów majątków wiejskich stanowiły odrębnie wyliczaną i przedstawianą pozycję finansową. W inwentarzach ziemi lwowskiej przychody te kategoryzowano wedle ich źródeł, takich jak:

uprawa roli:

Pop daje z roli czyńszu na rok... 5/0 [22];

Pop Matwiej z Stefanem siedzi na czwieri łanu, daje czyńszu... 15/0 [31];

Czynszu poddani z każdej ćwierci powinni dawać per gr 12, facit... 3/6, Żyta z ćwierci każdej po pułtrzecia pułmiarka, przychodzi żyta pułmiarków 20 per fl. 1... 20/2, Owsa z ćwierci każdej po pułmiarków 4, przychodzi owsa pułmiarków 32 per 0/15... 16/0, Kapłonów z ćwierci 2, przychodzi kapłonów 16 per 0/6... 3/6, Kur prostych z ćwierci 2, przychodzi kur 24 per 0/3... 2/12, Jajec z ćwierci 10, przychodzi jajec kop 1/20, kopa per 0/10... 0/13/9, Przędziwa konopnego z ćwierci dają o garści 12 z swego przędziwa, co uczyni... 2/0 [35];

Czynszu płacą z łanu per gr 18... 1/24 [108];

Względem dziesięciny wieprzowej powinni dać z każdego łanu per fl. 1. 3/15 [112],

Pszenice po kor. miary lwowskiej wierzchowatej, kor. per gr 32, facit zł 13 gr 26 [160];

użytkowanie łąk:

[...] za łąki po dąbrowach, których najmują... 6/0 [111];

Lantwójt Zawadowski z niwy i sianożęci daje... 6/24 [135];

Za sianożęci... 1/22 [138];

hodowla:

Dziesięciny owczej dwudziestą owcę dawać powinni. Teraz się dostało owiec 7 per fl. 2... 14/0 [93];

Dziesięciny świni od świni 30 per 0/3... 3/0 [93];

Dziesięciny jagnięcej od dziesiątka jagniąt dziesiąte jagnię. Tego roku dostało się jagniąt 1 per fl. 1... 1/0 [132];

Melnik wieprzowszczyznej daje na rok... fl. 3/0 [169];

podymne³:

[...] podymnego z domu płacą per gr 2... 1/0 [113];

Podymnego z łanu płacą per gr 2... 0/1 [113];

Podymnego z pułanku dawali przy czynszu po gr 1, zł 0 gr 14 [157];

³ Znaczenia nazw staropolskich powinności feudalnych danin i opłat objaśnia szczegółowo Aleksander Zajda (1979).

bartnictwo i pszczelarstwo:

Dziesięciny pszczelnej dostało się tego roku... 12/0 [35];

Bartnicy. W tej wsi bywało ich 6. A teraz ich tylko 4, którzy za dań miodową dają per fl. 2/6 ... 8/24 [52];

Pasieka dworska facit ... 10/0 [63];

Bartnicy z tej wsi powinni byli dawać z barci miód, które iż wysiekli in proprium usum na zapomnienie pasiek swych, tedy tenentur dawać dziesięcinę, którą kładziemy na fl. 30... 30/0 [113];

rybactwo:

Staw jest w tej wsi, który iuxta assertionem iuratorum subditorum czyni spustem we 3 lata fl. 120 [65];

Staw na potoku we wsi, który JMP dzierżawca nowo restaurował i na groblę fl. 200 pieniędzy gotowychłożył, a leguminami fl. 30 wydał; z tego się kładzie exclusis expensis co rok fl. 20 [69];

Staw w tej wsi i drugi we wsi Łaniech pod Szczercem, które się szacują w czwartym roku fl. 1200. Exclusis tribus partibus quartae sortis facit... 300/0 [108];

karczmarstwo:

Z karczmy daje czyńszu karczmarz... 3/6, Kapłona 1 per 0/9... 0/9, Jajec 10, kopa per 0/2... 0/2/0, Przędziwa garści 10 [18];

Z karczmy było arendy fl. 5 [56];

Karczma w tej wsi jest, daje z rolej karczmarz czyńszu fl. ... 6/0 [66];

Karczma na gościńcu, z której dawano i z mytem fl. 30. A że się prędko restaurować może, tedy się i na ten czas prowent rachuje... 30/0 [78];

młynarstwo:

Oleksa mielnik na ośminie, daje... 8/0 [31];

Z młyna fl. 8 [57];

Młyn w tej wsi jest, mielnik na trzeciej mierze postanowiony; daje z tego młyna i z karczmy tak bakowieckiej, trybakowskiej, jako i rzepeckiej na rok arendę... 100/0 [70];

Mielnik trzyma młyn na czwartej mierze; powinien ręczną robotę do dworu, kiedy każą. Uczyni ten młyn na rok... fl. 25/0 [77];

Z młyna za miarę do roku dają arendy... 80/0 [78];

kowalstwo:

Kowalów bywało według rewizyj 2, z których jeden dawał czyńszu fl. 1/8, a drugi fl. 2; natenczas tylko był 1, który dawał fl. 4, facit fl. 4 [177];

browarnictwo:

Browar jest w tej wsi przede dworem, z którego piwo do karczmy rozdają. Prowentu z tego nierówno się dostaje. Teraz tylko czyni na rok fl. 200/0 [179];

leśnictwo:

Dani leśnej dostało się... 1/25 [133];

Dani leśnej z całej dani per fl. 4, czego się dostało tego roku... 10/0 [136];

myto:

Myto uczyni na rok w tej wsi... 50/0 [18];

Myto w tej wsi facit... 30/0 [111];

propinacja:

Arenda gorzałczana i z przewozem na rzece Stryju czyni na rok fl. 700 [77];

świadczenie pracy:

Zagrodników w tej wsi jest 5, od których się kładzie na rok za robociznę per fl. 5, facit od piąci... 25/0 [19];

Zagrodników w tej wsi jest 4. Czyńszu żadnego nie dają, tylko robią 2 dni lecie od południa, a dzień od południa zimie, tydzień [26];

Komorników jest 3. Ci dzień tylko w tydzień rabiają, o dworskiej strawie [26];

Robota. Poddani w tej wsi z ćwierci 3 dni w tydzień od południa robić powinni [35];

Komorników jest 4, którzy pola nie trzymają; dzień tylko pańszczyzny robią [70];

Kmiecie robić powinni 2 dni w tydzień z rana do wieczora z półtunku [159].

W operatach lustracyjnych niektórych wsi przychody z różnych źródeł ujmowano zbiorczo, np.:

Arenda młynów, myta mostowego, targowego, jarmarcznego, karczem i szynk gorzałki podług kontraktu produkowanego, na rok uczyni... 500/0 [29].

Wyliczenie całościowe przychodu wiejskiego przedstawiano w standardowej formule:

Summa prowentu z tej wsi facit fl. 443/9 [18];

Summa prowentu ze wsiów facit fl. ... 489/25/9 [33];

Summa prowentu ze wsi samej facit fl. 28/5 [63];

Summa prowentu z dziewięci wsi starostwa jaworowskiego facit fl. 1325/17/15 [138].

Osobną pozycję rozliczeniową w przychodach wiejskich stanowiły profity uzyskiwane z gospodarki folwarcznej, które ujmowano tabelarycznie. W odpowiednich pozycjach tabeli przychody te zdywersyfikowano następująco, np.:

Crescentia: kop żyta 100, omlot 100, pszenice kop 100, omlot 100, tatarki kop 30, omlot 30 [20];

Urodzaj folwarkowy [...]. Żyta kop 60, omlot 60, jęczmienia kop 45 omlot 45 [164].

Po pomniejszeniu przychodu folwarcznego w naturze o tzw. *wysiew i wikt* wyliczano i podawano pod tabelą rozliczeniową wyrażoną kwotowo sumę otaksowanego przychodu z folwarku:

Suma procentu z tego folwarku facit fl. 202/25 [20];

Summa procentu z folwarku facit fl. 224/10 [22];

Summa procentu z tego folwarku Załuskiego facit fl. 91 [140].

Globalne zestawienie przychodów jest zależne od statusu majątkowego danego posesora królewskiej wsi i obejmuje odpowiednio bądź tylko sumaryczne przychody wiejskie i folwarczne, np.:

Summa summarum wszystkich procentów i dochodów wsi Kamionopola i z folwarkiem i Podhorców na rok facit fl. 423/5 [21];

Summa summarum procentów i dochodów ze wsi Wodnik i Plichwa facit f. 343/29 [22];

bądź sumę przychodów zarówno z dzierżawy wiejskiej, jak i miejskiej z wyszczególnieniem jej źródeł, np.:

Summa summarum in genere wszystkich dochodów z tej dzierżawy bobreckiej, miasteczka, wsi, folwarku i arendy z stawami na rok facit fl. 1009 [29];

Summa summarum procentów i dochodów z miasta, wsiów, folwarku, dziesięcin, arendy, myt, przewozów, karczem, rudy i stawu in genere facit fl. 2785/14/9 [34];

Summa summarum dochodów i procentów z miasta, wsiów, karczem i młynów, także soli dolińskiej facit fl. 8666/9 [100].

Przedstawiane w operatach lustracyjnych przychody dzierżawców królewskiej wsi wnoszone były jako daniny na ich rzecz w pieniądzu (czynsz), w naturze (zboże, zwierzęta) i w świadczeniu pracy (pańszczyzna), czyli miały charakter osobowy i rzeczowy. Ludzie wytwarzający przychód posesorów byli w operatach lustracyjnych kategoryzowani dalej wedle kryteriów społecznych (np. czynszownicy, zagrodnicy, komornicy) i zawodowych (np. piekarze, szewcy, kowale,

rzeźnicy). Ta zróżnicowana struktura społeczno-gospodarcza źródeł przychodów podlegała unifikacji wówczas, gdy lustratorzy szacowali finalnie w kwotach pieniężnych przychód lustrowanej królewskiej, np.:

Summa summarum wszystkich procentów i dochodów wsi Borszewic i Nawozu na rok facit fl. 455/13/9 [164];

Summa summarum procentów i dochodów starostwa grodeckiego z miasta, wsiów, folwarków, młynów, karczem i stawów in genere facit fl. 5817/16 [199].

Sumy pieniężne uzyskanego przez posesora przychodu stanowiły podstawę, od której odliczano osobowe i rzeczowe **koszty** uzyskania tego przychodu, np.:

Na poprawę zamku, a to względem rzemieślnika, gontów i gontowych goździ, bo prawie wszystkie obleciał zamek, w rok fl. 200/0/0 [6];

Stąd wytrąciwszy: Na urzędnika fl. 16/25, Na pługi dworskie i na budynki fl. 86/20 [21];

Stąd wytrąciwszy na urzędnika fl. 16/29 [22];

Stąd wytrąciwszy: Na p. podstarościego bobreckiego fl. 50. Na urzędników fl. 32. Na pługi dworskie fl. 100. Na budynki folwarkowe fl. 67 [29];

Stąd wytrąciwszy: Na p. podstarościego drohowiskiego fl. 160. Na pisarza kuźnicznego fl. 80. Na unkoszty, którełożył na budowanie de novo dworu drohowiskiego i budynków przy tym inszych... fl. 400 [34].

W wyniku odliczenia kosztów od uzyskanego przychodu lustratorzy ustalali kwotę dochodu, od którego dzierżawca królewskiej winien wpłacić do skarbu koronnego **podatek kwarciany**, np.:

Restat summy od której kwarta ma być na Świątki do Skarbu Rzeczypospolitej do Rawy płacona, fl. 320 [21];

Restat summy, od której kwarta ma być płacona, fl. 327 [22];

Restat summy, od której kwarta ma być płacona fl. 5153 [199].

Podatek ten mógł być również należny od pełnej kwoty przychodu, a miało to miejsce wówczas, gdy dzierżawca nie ponosił kosztów jego uzyskania, np.:

Summa procentu, od którego kwarta do Skarbu Rzeczypospolitej na Świątki do Rawy płacona być ma, pod winami w prawie pospolitym o kwarcie opisanemi, facit na rok fl. 15 [101].

Wyliczona powinność podatkowa miała charakter obligatoryjny i była obwarowana **sankcjami** wynikającymi z przepisów prawnych o lustracjach dóbr królewskich, np.:

Summa procentu tego wójtostwa, od którego kwarta do Skarbu na Świątki do Rawy co rok nabyć płacona, pod winami w prawie pospolitym o lustracjach i kwarcie opisanemi, fl. 75 [118].

***

Ustalona strategia procedury lustracyjnej wywiedziona z uchwał sejmowych i instrukcji skarbowych ewokowała kształt siedemnastowiecznego dyskursu urzędowego, którego składnikiem był inwentarz, ujmujący majątek królewski w określonej formule strukturalnej opartej na skarbowym wzorcu obliczeniowym stosowanym w celach podatkowych. Struktura tego inwentarza została wypełniona następującymi sekwencjami tekstowymi:

1. Przedstawienie źródła przychodu.
2. Przedstawienie przychodu.
3. Przedstawienie kosztów uzyskania przychodu.
4. Przedstawienie dochodu.
5. Określenie wysokości zobowiązania podatkowego od uzyskanego dochodu.

W wymienionych sekwencjach zostały również wyrażone paralelnie oceny ilościowe ujęte liczbowo, które zarazem scalały wewnętrzne rozproszenie poszczególnych procedur skarbowych, np. w uzyskiwaniu przychodów z różnych źródeł. Liczbowo ujmowana operacja skarbową jako pewien koncept rachunkowy (por. Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 334) stała się zatem schematem konstrukcyjnym, który materializował się tekstowo w inwentarzach lustracyjnych miast, wsi i folwarków ziemi lwowskiej, które powstawały w powtarzalnej praktyce dyskursywnej.

Ocena ilościowa służąca celom fiskalnym ma, poza eksponentami strukturalnymi, w inwentarzach lustracyjnych jeszcze inne wykładniki tekstowe, które odnoszą się do powierzchni gruntów podlegających opodatkowaniu, liczebności zabudowań, wielkości zbiorów, czasu pracy, kwot pieniężnych, zobowiązań podatkowych czy liczby ludzi. Należą do nich przede wszystkim liczebniki główne i porządkowe wyrażane językowo oraz cyfrowo, oznaczające konkretną liczbę jednostek podlegających kwantyfikacji, leksemy wyrażające wartości przybliżone, czyli liczebniki nieokreślone, a także jednostki miary (por. Siuciak 2013: 213), np.: *tan, półtanek, czwartyna, ćwierć, półmiarek lwowski, półmiarek żółkiewski, półmacek, garniec, dziesięcina, garść, kopa, szał, siła, mała, wiele*. Przytoczone przykłady nominacji miar agrotechnicznych świadczą zarazem o ich niepełnej jeszcze w XVII wieku unifikacji nazewniczej w różnych regionach Rzeczypospolitej (por. Kula 1970: 228, 326).

Urzędowa konceptualizacja kwantytatywna, uwarunkowana też pragmatycznie, bo zgodna z dyrektywami sejmowymi i skarbowymi wypełnianymi w dobrach królewskich, znalazła w siedemnastowiecznych tekstach inwentarzy lustracyjnych seryjną i powtarzalną realizację tekstową w wymiarze strukturalnym i stylistycznym.

Literatura

- Arlamowscy E., K. (wyd.), 1974, *Lustracja województwa ruskiego 1661-1665*, cz. 2. *Ziemia lwowska*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Arlamowski K., Kaput W. (wyd.), 1970, *Lustracja województwa ruskiego 1661-1665*, cz. 1. *Ziemia przemyska i sanocka*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Biniewicz J., 2013, *O mierzeniu obiektów w traktacie Stanisława Grzebskiego słów kilka*, w: *Cum reverentia, gratia, amicitia ... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, red. J. Migdał i A. Piotrowska-Wojaczyk, I, Poznań, s. 169-180.
- Choduń A., 2010, *Prawo a język urzędowy*, w: *Język w prawie, administracji i gospodarce*, red. K. Michalewski, Łódź, s. 9-18.
- Kamińska M., 1989, *Lustracje dóbr gnieźnieńskich jako źródło do znajomości polszczyzny XVII wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej”, t. XXXV, s. 133-142.
- Kula W., 1970, *Miary i ludzie*, Warszawa.
- Malinowska E., 1999, *Język w urzędach*, w: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Kraków, s. 75-96.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin.
- Siuciak M., 2013, *Siła i moc jako wykładniki oceny ilościowej w dawnej polszczyźnie*, w: *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, red. J. Migdał i A. Piotrowska-Wojaczyk, III, Poznań, s. 213-220.
- Wojtak M., 1993, *Styl urzędowy*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 147-162.
- Wróbel-Lipowa K., 1986, *Kultura materialna miast królewskich województwa bełskiego w XVIII w. Dubienka, Grabowiec, Horodło, Tyszowce*, Lublin.
- Zajda A., 1979, *Nazwy staropolskich powinności feudalnych danin i opłat (do 1600 roku)*, Warszawa-Kraków.

Summary

Józef Kość

Fiscal quantifications in the structure of an official text from the 17th century

The strategy of the lustration procedure drawn from the parliament's acts and fiscal instructions that shaped 17th century official discourse, consisted of an inventory comprising the royal assets in a specific structural formula based on a fiscal calculative pattern used for tax purposes. The inventory's structure comprised the following text sequences:

1. Showing the source of revenue.
2. Showing the revenue.
3. Showing the costs of income.
4. Showing the income.
5. Determining the amount of tax liability from the earned income.

A fiscal operation treated in a numerical way as a certain calculative concept became a constructional diagram, which textually materialised itself in lustration inventories of cities, villages and farms throughout the Lviv area, which were developed in a repetitive discursive practice.

A quantitative assessment in lustration inventories used for tax purposes, except for structural exponents, also has some other textual exponents, which refer to assessable areas of land, the number of outbuildings, the amount of harvest, time of work, amount of money, tax liability or the number of people. They primarily included cardinal and ordinal numbers, expressed linguistically and numerically, indicating a particular number of units which were subject to quantification, lexemes which expressed approximate values, that is indefinite numerals, and also units of measurement.

Official quantitative conceptualization, which was pragmatically conditioned, as it was in accordance with fiscal and parliamentary directives used with royal assets, expressed itself in the 17th century lustration texts using a serial and repetitive textual-process in a structural and stylistic dimension.

Keywords: text structure, official text, quantification, lustration, inventory (struktura tekstu, tekst urzędowy, kwantyfikacja, lustracja, inwentarz).